

Verkorte tekst van de lezing over Hernhutters in Suriname *Schaakstuk van de koloniale overheid of oprechte zending?*

Gast spreker: Anne Moeniralam
WCACN: 3 september 2022

Deel 1: Historische achtergrond

Het begin

De geschiedenis van de Hernhutters is een nogal bewogen geschiedenis. Deze begint bij een piëtistische beweging in Bohemen en Moravië. Dit verklaart waarom voor de Broedergemeente verschillende namen in omloop zijn, zoals de Boheemse of Moravische broeders.

De Broedergemeente heeft haar oorsprong in de hervormingsideeën van Johannes Hus, omstreeks 1370 geboren in een dorpje in Zuid Bohemen. Hij was predikant en stelde in scherpe bewoordingen de wantoestanden in de kerk aan de kaak. De preken van Jan Hus wekten de woede van de leiders van kerk en staat. Hij werd geëxcommuniceerd en omdat hij bij zijn opvattingen bleef, werd hij veroordeeld tot de brandstapel. Op 6 juli 1415 werd Hus levend verbrand.

Daarom worden op **6 juli** de martelaren van de kerk herdacht in de Broedergemeente.

Vervolgingen leiden tot onderdak in Herrnhut

Velen voelden zich aangetrokken tot de christelijke leefwijze van de leden van deze nieuwe kerk. Maar ondertussen gingen de vervolgingen door. Veel leden van de Broedergemeente waren op de vlucht. De eerste uittocht van de Broeders naar Pruisen, Polen en Moravië begon al in 1548.

Graaf Nikolaus Ludwig Von Zinzendorf und Pottendorf was bereid de vervolgte Broeders uit Moravië op zijn landgoed Berthelsdorf in Saksen op te nemen. Dat gebeurde in 1722.

De nieuwe nederzetting kreeg de naam Herrnhut, wat betekent 'Onder de hoede van de Heer'. Dit kan op twee manieren worden opgevat. Het kan zowel verwijzen naar de goedheid van de graaf om de geloofsvluchtelingen onderdak te bieden als ook naar de goddelijke bescherming.

Er deden zich theologische conflicten voor en om de rust te bewaren verhuisden de graaf en zijn vrouw naar Herrnhut. De ruzie werd bijgelegd **op 13 augustus 1722**. Deze dag wordt als **stichtingsdag** gevierd van de Hernieuwde Broeder-Uniteit.

Von Zinzendorf wilde geen verschillende interpretaties en discussies over dogmatische geloofspunten, maar terug naar een levend en oprecht geloof in Christus en gericht op de lijdende Christus.

Met benadrukking van de persoonlijke band tussen de gelovige mens en Christus.

Het lag niet in de bedoeling van Von Zinzendorf een nieuwe kerk te stichten. Von Zinzendorf ontwikkelde zijn eigen opvattingen over de sociale en economische inrichting van de Broedergemeente.

De grondhouding was dat ieder naar eigen kunnen moest bijdragen en iedereen elkaar tot dienst moest zijn.

En het succes van zijn beweging bewijst dat hij met zijn opvattingen aansloot bij de zich veranderende religieuze beleving van zijn tijdgenoten.

Wonen en leven in koren

Kenmerkend voor de sociale organisatie was de indeling van de Hernhuttergemeenschap in spirituele woon-en leefgemeenschappen, ook wel koren genoemd, op basis van geslacht en burgerlijke staat. Zo was er het koor van ongehuwde broeders, het koor van ongehuwde zusters en het weduwenkoor.

Er werden voor hen aparte koorhuizen gebouwd, waar ze samen woonden, gezamenlijk aten en hun ambacht uitoefenden. Saamhorigheid is belangrijk, evenals veel gemeenschappelijke activiteiten.

Bij belangrijke en moeilijke besluiten laten de Hernhutters vaak het lot bepalen. Door het lot te laten beslissen vroeg men God bij moeilijke beslissingen om leiding. Bijvoorbeeld bij het kiezen van zendelingen en het kiezen van huwelijkspartners.

Zendingen naar het Caraïbisch gebied en Suriname

Von Zinzendorf reisde veel en zo ontmoette hij tijdens de kroningsplechtigheden van Christiaan VI van Denemarken een hofmedewerker met een donkere huidskleur die hem vertelde over de erbarmelijke leefomstandigheden van de slaafgemaakten op het eiland St. Thomas.¹

Daar moet hij zo van onder de indruk zijn geraakt, dat een jaar later op 21 augustus 1732 (feestdag) de eerste Hernhutter zendingen aankwamen op het eiland St. Thomas en St. Croix in het Caraïbisch gebied om hun blijde boodschap te verspreiden.

Von Zinzendorf was ervan op de hoogte dat de Republiek der Verenigde Nederlanden wereldwijde betrekkingen onderhield en maakte daar gebruik van voor zending onder de heidenen. Het geloof verspreiden werd een doel op zich.

Nog voor de broedergemeente onder leiding van graaf Von Zinzendorf zich goed en wel gevestigd had in Nederland, trokken de eerste broeders op 20 december 1735 naar Suriname. Broeders die door het lot waren aangewezen en ook met behulp van het gooien met dobbelstenen een vrouw kregen toegewezen met wie ze trouwden voor hun vertrek.

Na verkettering en omzwervingen vestiging in Zeist

De gereformeerde kerk reageerde scherp in 1738 en waarschuwde voor de gevaarlijke dwalingen van die lieden. De Hernhutters werden geplaatst op de lijst van ketterse sekten.

De eerste Hernhutter nederzetting was in de omgeving van IJsselstein, maar daar waren ze niet welkom. Zij werden als het ware weggepest door de bevolking.

Een rijke Amsterdammer Cornelis Schellinger kocht in 1745 het slot in Zeist, opdat de broeders zich daar in een nieuwe nederzetting konden vestigen.

Kinderen gingen naar de eigen scholen. Aanvankelijk in Haarlem en IJsselstein, later alleen in Zeist. *Duits was de voertaal in Zeist, maar niet op de scholen.*

Zelfvoorzienend door uitoefening ambachten

De gemeenschap in Zeist kon in haar eigen onderhoud voorzien. Zij verdienden de kost door het uitoefenen van bepaalde ambachten, deels met het doel in de behoeften van de gemeente te voorzien, deels ook om de financiële positie van de gemeente te versterken.

Hun levenshouding was: zelf iets doen en ondernemen en niet afhankelijk zijn van wat anderen brengen. Er waren kleermakers, koperslagers, meubelmakers, timmerwerkplaatsen, kruidenierswinkels. Verder waren er een schoenmaker, apotheek, arts, knopenmakerij, pruikenmaker, een bakkerij waar de befaamde *Hernhuttertjes* (tot vandaag zijn de koekjes nog bekend) werden gebakken.

Bekend zijn ook de *faience kachels* (zelfs door vorsten gekocht), die in meerdere nederzettingen van de Hernhutters in Europa werden gemaakt.

Bijzondere woon- en leefwijze

De gebouwen, deels particuliere woonhuizen, deels gemeenschappelijke leefruimtes, waren in architectonisch opzicht in een geheel eigen stijl uitgevoerd. Ook door hun leefwijze onderscheiden de Zeister broeders en zusters zich. Deze werd door tijdgenoten als iets bijzonders en bezienswaardig beschouwd. In iedere nederzetting werden scholen opgericht. Waar ook ter wereld. De Hernhutters zagen kinderen als volwaardige mensen met een eigen plek in de gemeenschap. Dus namen zij de opvoeding, vorming en scholing zeer serieus.

De kinderen van zendingen werden in Zeist, maar ook wel in Herrnhut in internaten ondergebracht. Ze hadden de pedagogisch-didactische methode van *Jan Amos Comenius* omarmd. Zijn opvatting was: *leer alles aan alle mensen, zoveel mogelijk in hun eigen taal, niet alleen uit boeken, maar vooral door henzelf te laten doen, 'leren door doen'.*

Onderwijs voor iedereen, meisjes en jongens, je leven lang leren gericht om een goed leven te leiden.

¹ St. Thomas was vroeger een Deense kolonie, nu is het onderdeel van de Amerikaanse Virgin Islands.

Erkenning door de Engelse koning

Von Zinzendorf ging ook naar Engeland en bood het Britse parlement een petitie aan om als kerk erkend te worden. In 1749 kregen de Hernhutters het privilege van koning George II van Groot-Brittannië en de erkenning als oud protestantse episcopale kerk (ancient apostolical and episcopal Church). Hierdoor kreeg de Broedergemeente het recht om zich zowel in Groot-Brittannië als in de Amerikaanse koloniën te vestigen.

Deel 2: Hernhutters in Suriname

Toen de eerste Moravische broeders in 1735 naar Suriname gingen, werd de zending centraal geregeld vanuit Herrnhut. Onder de zendelingen waren dus ook Duitsers.

De koloniale regering was voor de Hernhutter zendelingen het wettig door God gegeven gezag, waaraan een ieder gehoorzaamheid verschuldigd was.

De bestaande verhoudingen moesten worden gezien als een beschikking van God. Zij wensten zich dus principieel niet te mengen met politieke zaken.

Nadat in 1760 het gouvernement een vredesverdrag had gesloten met de Aucaners (Marowijne) en in 1762 met de Saramaccaners (aan de Saramaccarivier) verzocht Gouverneur Crommelin (1752- 1768) aan de gemeente in Zeist om enkele zendelingen ter beschikking te stellen voor arbeid onder de Marrons. Het was de bedoeling van de gouverneur dat de Hernhutterbroeders niet alleen als zending zouden fungeren, maar ook als bestuursambtenaar, belast met het toezicht op de naleving van het vredescontract. Aanvankelijk weigerden zij dat te doen, maar onder een andere gouverneur J.F. de Friderici in 1795 hebben ze dat wel gedaan. Ze werden ook betaald door het gouvernement, maar de combinatie van het ambt als zending en overheidsdienaar bleek na verloop van tijd problemen op te leveren. Ze voelden er niet voor om de slaafgemaakten die weggelopen waren uit te leveren.

Maar afwijzen van de slavernij als een onchristelijke en onmenselijke instelling, zou de toegang tot Suriname van de zendelingen en het contact met de slaafgemaakten hebben verhinderd.

Tevens zou verzet tegen de slavernij hun werk onmogelijk hebben gemaakt. Hun voornaamste doel was immers evangeliseren, de slaafgemaakten tot het christendom te bekeren en dat kon niet zonder medewerking van de slavenhouders. Van enig verzet of protest tegen overheidsmaatregelen was bij hen dan ook geen sprake. Protesteerde men desondanks tóch, dan werd men door de zendingsleiding verwijderd. Het eerste zendingsziekenhuis is in 1788 gebouwd te Sommelsdijk, waar de Commewijne- en de Cotticarivier samenkomen. In 1919 werd het tweede zendingsziekenhuis gebouwd aan de Tapanahonyrivier. De zendelingen hebben vanaf het begin Surinaamse voorgangers willen opleiden om in Suriname zelf te werken. Hiervoor werden Surinaamse studenten in Zeist gehuisvest en opgeleid.

Godsdienstonderwijs werd mogelijk

Omdat de slaafgemaakten in 1828 voor de wet niet langer als goederen werden beschouwd, maar als personen, richtten enkele plantage-eigenaren en ambtenaren in Suriname de Haagse Maatschappij tot bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de slaafgemaakten en kleurlingen op in de kolonie Suriname. Een goede religieuze opvoeding zou onrust en opstand op de plantages verminderen. De Moravische broeders waren het meest geschikt voor dit werk vanwege hun instelling, die ervanuit gaat dat je je moet berusten in en tevreden dient te zijn met de aanwezige bestemming. Bovendien waren ze afkerig van de gedachte om een situatie waarin je verkeerde op een gewelddadige manier te veranderen. De maatschappij regelde de toestemming om te mogen prediken.

In Beekhuizen werd in 1850 de eerste echte school opgericht.

De plantages Beekhuizen, Rust en Werk en Catharina Sophia dienden als centrale posten van waaruit zendelingen naar diverse nabijgelegen plantages konden trekken.

In 1856 legde de koloniale regering de eigenaren van slaafgemaakten de verplichting op zendelingen en geestelijken onder slaafgemaakten toe te laten.

Vlak voor de afschaffing van de slavernij in 1862, was het ledental van de broedergemeente gegroeid tot 27.548. Dat was ongeveer 70% van de slaafgemaakte populatie. Bij de laatste telling in 2012 waren er 60.420 leden.

Veranderingen door komst Hernhutters

Onderwijs

Nagenoeg alle zendelingen kwamen als gehuwden en aangezien in die tijd alleen mannen als predikant konden werken, hielden de vrouwen zich bezig met onderwijs en ziekenzorg. Als je zending wilt bedrijven moet je je volgens Von Zinzendorf inleven in de cultuur én in de manier van leven van de volkeren en hun taal leren spreken. En dat deden de broeders. Dit laatste was echt een stimulans voor de creoolse cultuur. De Hernhutter broeders versterkten door hun houding het gevoel van eigenwaarde van de slaafgemaakten. In tegenstelling tot de andere blanken toonden de broeders bijvoorbeeld geen minachting voor de taal van de slaafgemaakten. De zendelingen leerden direct de taal van de creolen, preekten in die taal, gaven les in die taal en drukten de leerboekjes in die taal. Zij maakten een grammatica van het Sranan in 1854 en een woordenboek in 1856. Het is wel een Duits-Sranan woordenboek.

Er werden scholen opgericht om de kinderen van slaafgemaakten te leren en schrijven. De plantagehouders zagen aanvankelijk het nut daarvan niet in, maar later werd het toegestaan. Er werd lesgegeven in het Negerengels, het Sranantongo. Nog steeds is de EBG met geldelijke ondersteuning van het Zeister Zendingsgenootschap op onderwijsgebied actief in het binnenland van Suriname. Momenteel is dat op het gebied van de voorschoolse educatie in het binnenland. Hun hart ligt toch bij de bewoners van het binnenland.

Na hun komst in Suriname gingen de broeders niet gelijk naar de stad. Dat gebeurde pas later, in 1844. Eerst werd een school opgericht voor vrije mulatten en Nederlanders. Later werd ook aan kleurlingen en creolen lesgegeven. In 1863 werd meteen een bijzondere schoolplicht van kracht, doch alleen voor kinderen van slaafgemaakten die geëmancipeerd waren en niet voor andere migrantenkinderen. Deze schoolplicht hield in: twee uur onderwijs per dag voor kinderen van 7 tot 15 jaar. Pas in 1865 werd onderwijs staatszorg. In 1905 kwam er een EBG-school voor Hindostanen. In Suriname werd de leerplicht eerder ingevoerd dan in Nederland. Dat gebeurde in 1876 voor kinderen van 7 tot 12 jaar. In Nederland was dat in 1901, 25 jaar later. Er was ook een eigen kweekschool van de EBG die onlangs is gefuseerd met de RK PABO. Daarnaast heeft de EBG een eigen theologische opleiding in Paramaribo: Theologisch Seminarie der EBGs.

Maatschappelijke betekenis

De zendelingen voorzagen in hun eigen onderhoud. Met hun bedrijvigheid en arbeidsethos gaven ze het goede voorbeeld in het land. Pas in 1776 kon men in de stad hernhutter gedoopt worden en dat deed kleermaker zending Christoph Kersten. Hij was leider van de hernhutterzendingsfirma die in 1767 in de stad was gesticht om het zendingswerk te financieren. De firma C. Kersten groeide uit tot een wijdvertakte handelsonderneming waartoe o.a. het enige grote warenhuis van Paramaribo behoorde. Op 31 mei 1778 werd de Grote Stadskerk van de EBG in de Steenbakkerijstraat in Paramaribo gebouwd.

Conclusie

Wat 300 jaar geleden begon in Herrnhut is in vele Broedergemeenten op de hele wereld tot op de dag van vandaag levend gebleven. Wereldwijd zijn er ongeveer 1 miljoen leden in 35 landen. Driekwart woont in Afrika, Midden- en Zuid-Amerika en het Caribisch gebied.

Volgens de gastspreker heeft de EBG altijd een eigen agenda gehad en kan de broedergemeente niet als verlengstuk van de koloniale overheid worden gezien. Aanvankelijk moesten ze wel zwijgen om hun

doel te bereiken, maar er zijn zendelingen geweest die teruggeroepen zijn, omdat ze zich openlijk uitspraken tegen de slavernij. Zij hebben zeker ook bijgedragen aan de emancipatie van de slaafgemaakten en hun nazaten zelfbewuster gemaakt. Ze hebben mensen geleerd om op eigen benen te staan. Door zelf iets te doen, actief te zijn en niet afhankelijk te zijn van anderen kan men eigen keuzes maken in de richting van *goed leven voor iedereen*. Woord en daad gaan hand in hand bij de Hernhutters. Natuurlijk zijn ze in de loop der jaren met hun tijd meegegaan.

Vroeger kwamen vrouwen niet in aanmerking voor de functie van prediker, doper, voorganger en preses. Nu zijn er ook vrouwelijke dominees.

Verder zijn er enkele tradities verdwenen, zoals de strikte scheiding van mannen en vrouwen, de indeling in koren en koorhuizen,

Gebleven is de muziek op de begrafenissen, voornamelijk koperblazers. De Godsakker zoals hun begraafplaats heet is eeuwigdurend. De graven worden niet geruimd.

Enkele weetjes:

- Op 1 januari 1963 werd de EBG officieel een zelfstandig en volwaardig lid van de Broederuniteit.
- Ongeveer 40% van de creoolse bevolking in Suriname is lid van de EBG.
- Er zijn drie kerkprovincies in Europa (in Continentaal Europa zijn er 22.000 leden).
- In Nederland zijn er 13 EBG gemeenten.
- De Hernhutter klederdracht, die in het bijzonder door vrouwen werd gedragen, wordt nu alleen nog maar bij speciale gelegenheden gedragen.
- Vrouwen en meisjes droegen een simpele witte hoofdbedekking, de Haube, met daaraan een zijden lint. Aan de kleur van het lint kon men zien tot welk koor de draagster behoorde. Rood voor de meisjes, roze voor de ongehuwde zusters, blauw voor de gehuwde en wit voor de weduwen.

Geraadpleegde literatuur :

- *Hernhutters in beweging*, jubileumbundel uitgegeven ter gelegenheid van het 250 jarig bestaan van de Grote Kerkzaal in Zeist.
- *Van Hus tot Zinzendorf* (boekje van het Museum Het Hernhutter Huis in Zeist).
- *Jan Amos Comenius (1592- 1670)*. Auteur: dr. J.M. van der Linde.
- *Hernhutter Nederzettingen in Europa* (uitgegeven door het Saskische Ministerie van Binnenlandse Zaken in het kader van het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed).
- *The educational system of Suriname - From colony to independent state*. In: Sieglinde Jornitz & Marcelo Parreira do Amaral (eds). *Global Education Systems. The Education Systems of the Americas, 2021*. Auteur: drs K. Autar.
- Voorts is gebruik gemaakt van enkele *artikelen uit OSO*, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde en Geschiedenis.